

УДК 316.485.25::316(477):351.86

БЕБИК В.М., доктор політичних, кандидат психологічних наук, професор,
професор Українського державного університету ім. М. Драгоманова,
голова Всеукраїнської асоціації політичних наук.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ, ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА ГІБРИДНИХ ВІЙН

***Анотація.** В статті сформулювало основні категорії теорії інформаційно-комунікаційних, психологічних та гібридних війн. В умовах формування глобального інформаційного суспільства інформаційна сфера стає віртуальним театром військових дій, в якому здійснюється жорстка боротьба за контроль над суспільною свідомістю (загальною, груповою, індивідуальною). В цих умовах потрібно по-новому подивитися на базові категорії та характеристики інформаційного суспільства, переосмислити поняття інформаційного простору і часу, які знаходяться під впливом дії сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, віртуалізації реального простору і часу, маніпулятивних соціально-психологічних впливів та руйнівних технологій інформаційно-комунікаційних військ.*

***Ключові слова:** інформаційне суспільство, інформаційно-комунікаційна війна, психологічна війна, гібридна війна, інформаційно-комунікаційні війська.*

***Summary.** The article formulates the main categories of the theory of information and communication, psychological and hybrid wars. In the context of the formation of a global information society, the information sphere is becoming a virtual theater of war, in which a fierce struggle for control over public consciousness (general, group, individual) is being waged. In these circumstances, it is necessary to take a fresh look at the basic categories and characteristics of the information society, to rethink the concept of information space and time, which are influenced by modern information and communication technologies, virtualization of real space and time, manipulative socio-psychological influences and destructive technologies of information and communication troops.*

***Keywords:** information society, information and communication warfare, psychological warfare, hybrid warfare, information and communication troops.*

Постановка проблеми. Будь-яка наукова теорія потребує формулювання базових категорій і характеристик феномену, що досліджується. Формування глобального інформаційного суспільства та його національних і регіональних моделей спонукає нас по-новому подивитися на поняття і сутність інформаційно-комунікаційних, психологічних та гібридних війн, які, на жаль, стали однією з характерних ознак вказаного вище інформаційного суспільства, що активно глобалізується під впливом сучасних інформаційно-комунікаційних, соціально-політичних та соціально-психологічних технологій.

Метою статті є формулювання базових категорій і характеристик інформаційно-комунікаційних, психологічних і гібридних війн, поняття і типології інформаційно-комунікаційних військ, узагальнення досвіду діяльності аналітичних служб, розвідки і контррозвідки в умовах інформаційно-комунікаційних, психологічних та гібридних війн.

Виклад основного матеріалу. Перед розглядом особливостей ведення інформаційно-комунікаційних, психологічних та гібридних війн в умовах формування глобального інформаційного суспільства, на нашу думку, варто використати типологію

теорій інформаційного суспільства, виокремлену В. Пилипчуком і О. Дзьобанем [10, с. 276-277], на основі якої ми пропонуємо вказані вище теорії інформаційного суспільства поділити на наступні типи теорій:

- технологічні (з точки зору використання науково-технологічних інновацій);
- економічні (враховуючи зростаючу економічну цінність інформації);
- людських ресурсів (в контексті збільшення зайнятості в інформаційно-технологічному секторі);
- просторово-мережеві (з урахуванням поширення масштабів інформаційно-комунікаційних мереж);
- гуманітарні (на основі підвищення рівня інформатизації освітньо-культурної сфери);
- політичні (в контексті використання е-демократії, е-парламенту, е-урядування, е-суду);
- цивілізаційні (через зростання пливу інформаційно-комунікаційних технологій на цивілізаційні зміни у суспільстві) тощо.

Використовуючи вказану вище типологію теорій інформаційного суспільства (яка не є закінченою і остаточно сформованою), ми все-таки вже можемо рухатися вперед і вдосконалювати, власне, саме базове поняття інформаційного суспільства.

Отже, *інформаційне суспільство* це – історична форма організації суспільства, побудована на інтегральному і тотальному використанні інформаційно-комунікаційних технологій, ресурсів та структур, програмно-технічних засобів, мульти-медійних і мережевих технологій, електронних засобів масової комунікації та сукупного інтелектуального капіталу [4, с. 61].

На основі розуміння цих базових рис інформаційного суспільства ми можемо сформулювати поняття *інформаційної війни* як форми ведення інформаційного протиборства між різними суб'єктами (державами, неурядовими, економічними та ін. структурами), яка передбачає проведення комплексу заходів із завдання шкоди інформаційній сфері конфронтуючої сторони і захисту власної інформаційної безпеки [12, с. 101-103].

Якщо ж взяти до уваги, що космічно-філософське розуміння інформаційної війни (наприклад, у формі ентропійної чи генетичної війни) є значно ширшим за сучасне технологічно-прикладне розуміння цього терміну, ми можемо запропонувати звужене розуміння поняття інформаційно-комунікаційної війни з праксеологічної (мережево-технологічної) точки зору.

Інформаційно-комунікаційна війна це – спеціалізована форма військово-комунікаційних дій в інформаційно-комунікаційному просторі (глобальному, національному, ворожому) з метою:

- а) формування та здійснення бажаних (суб'єктами інформаційно-комунікаційної війни) змін у глобальній суспільній свідомості;
- б) руйнування інформаційно-комунікаційної сфери ворога та його суспільної свідомості;
- в) захисту власної інформаційно-комунікаційної сфери та національної суспільної свідомості.

В даному контексті ми повинні розуміти, що вплив на суспільну свідомість в таких випадках здійснюється з обох боків віртуальної лінії фронту в інформаційно-комунікаційній сфері – на рівні соціуму, соціальних груп та індивідів.

Зрозуміло також, що подібне протистояння має бути одночасно спрямованим на:

- а) захист системи власної державної та національної безпеки;
- б) руйнування ворожої системи державної та національної безпеки.

При цьому ми маємо чітко розуміти, що державна безпека це – безпека держави (в інституціонально-функціональному розумінні), а національна безпека це – безпека нації (в етно-культурному розумінні).

Державна безпека – це безпека державних структур (військових, економічних, політичних, соціальних, промислово-технологічних, енергетичних, комунікаційних та інших структур), без яких держава не може існувати як системне, самодостатнє і кероване утворення.

Національна безпека – це фізична і гуманітарна безпека нації (мовно-культурної, освітньо-наукової, релігійно-міфологічної, соціально-психологічної та інших гуманітарних сфер суспільства), без яких не може існувати нація як етнічно-територіально суверенна інтегральна спільнота.

В умовах формування глобального інформаційного суспільства, його цивілізаційно-регіональних та національних моделей, інформаційно-комунікаційна війна (у вузькому розумінні) – це, перш за все, війна в цифровому інформаційно-комунікаційному просторі.

В цьому зв'язку варто було б згадати слова Еріка Девіса: “Цифровий світ, який лежить перед нами, – це ... «гібрид», перехрестя кодів і масок, алгоритмів і архетипів, науки і симулякрів. Вибухова міфологія кіберпростору, крім того, є проявом цифрового анімізму, який просочується скрізь технокультурні кордони наукової парадигми” [5, с. 278-279].

Іншими словами, інформаційно-комунікаційна війна – це війна впливів (руйнівних або формуючих) на суспільну свідомість методами кодування/перекодування, маніпуляції інформацією та використання інформаційно-комунікаційних технологій для передачі належним чином “упакованої” комунікатором інформації.

Втім, ми не можемо погодитися з Е. Девісом в контексті його віри в “цифрової” анімізм, позаяк анімізм це – віра в те, що все в природі (фізичні об'єкти, люди, тварини, рослини) мають свою душу.

Не факт, до речі, що душа є цифровою, а не аналоговою. Нагадаємо, що на перших етапах розвитку комп'ютерної техніки аналогові ЕОМ успішно конкурували з цифровими, особливо в управлінні технологічними процесами на виробництві та у військовій (ракетно-космічній) сфері.

Водночас, не варто й забувати про те, що наші предки з неоліту і античного світу (шумери/сівери/кімери/копти) вірили, що каміння та глина мають душу. А жерці (брахмани та друїди) вірили, що душу мають також і тварини та рослини. Скіфи (кельти і саки), елліни Прадавньої України вірили в те, що душу мають озера, річки і джерела. Не даремно ж провідні річки України носять ім'я богині води Дани – Дніпро, Дунай, Дністер, Дон, Сіверський Донець [3].

Практично всі глобальні релігії світу переконані в існуванні безсмертної душі, до речі, не обов'язково людської. Наприклад, буддисти вірять в реінкарнацію душ в залежності від карми і дхарми. Якщо колись ти був кшатрієм (царем) чи брахманом (жерцем), але недостойно себе поведив, в наступному житті ти можеш бути гадюкою чи жабою.

Варто також згадати, що слово релігія (*religio* – лат.) означає – зв'язок людини з богом, по суті – *комунікацію*, яка в інформаційно-комунікаційному контексті означає – *обмін інформацією*.

Загалом, інформаційне суспільство та інформаційно-комунікаційні війни, на наш погляд, потрібно досліджувати системно, з урахуванням методології філософських, політичних, соціологічних, психологічних, інформаційно-комунікаційних та техніко-технологічних наук.

Скажімо, з філософських наук ми можемо взяти *концепцію глобальної космічної мережі Індри*, яка письмово була оформлена в надрах філософії дзен-буддизму (7 – 8 ст. н.е.), хоча сам буддизм на той час вже мав понад тисячолітню історію (з 6 ст. до н.е.).

В рамках даної концепції вважалося, що в небесному домі великого бога Індри (його царство, за ведійськими міфами, знаходилося між Сонцем і Полярною зіркою) існує дивним чином підвішена мережа, яка безкінечно розповсюджується в усі боки світу [19].

В кожному квадраті цієї упорядкованої мережі, як констатує Френсіс Кук, “...якийсь винахідник” повісив по одній яскравій перлині. Розміри цієї космічної мережі – безкінечні, відповідно, вказані перлини також безкінечні по числу [15, с. 2].

В кожній перлині вказаної космічної мережі, на думку філософів китайської школи Хуань (дзен-буддизм, 7 – 8 ст. н.е.), віддзеркалюються перлини з інших квадратів. Цей процес взаємного віддзеркалення перлин (фактично – обмін інформацією) є постійним. В наслідок цього, кожна перлина є джерелом цілого і живиться цілим, і є безкінечною мережею з безкінечною кількістю одиниць, що підтримують і визначають одна одне [5, с. 445].

Ось так, на основі “Сутри про велич квітки” (авторство якої приписують скіфському пророку Будді), буддійські філософи описують глобальну космічну мережу бога Індри, структура якої дивовижним чином нагадує глобальну інформаційно-комунікаційну мережу Інтернет, яка виникла в другій половині ХХ ст. – через 2.5 тис. років після виникнення буддизму!

В буддизмі ця глобальна космічна мережа є чітко структурованою і взаємозалежною. Але ж звідки і чому тоді ми спостерігаємо глобальний інформаційний хаос та інформаційно-комунікаційні війни? Можливо, тому, що інформаційний хаос існував ще до того інформаційно-комунікаційного впорядкування небесного (читай – космічного) простору Індри?

Логічної відповіді, принаймні, на даний момент ми не маємо. Тим більше, що буддизм і даосизм не визнають існування бога-творця. Вони вважають, що всесвіт був завжди. То ж виходить, що космічний інформаційний хаос та мережа Індри теж існували завжди і ми можемо припустити, що вони є невід’ємними частинами одного цілого – Космосу?

Але ж свідки тоді колосальне забруднення глобального інформаційного простору шкідливою і не потрібною (на наш погляд) інформацією? Чому і звідки беруться інформаційні війни? Як розпізнати інформацію істинну і фальшиву, особливо, в соціальних мережах?

Ось цей стан розгубленості досить яскраво характеризує Луїс Уайтлі Страйбер: “Я опинився на мінному полі. Реальні документи, які здаються фальшивими. Фальшиві документи, котрі виглядають як справжні. Величезна кількість “безіменних джерел”. Я дрейфував скрізь море цієї неймовірної історії” [16, с. 229].

Втім, панікувати не варто, оскільки фрагментарність і дискретність отримуваної нами з різних джерел інформації, цілком логічне пояснюється використанням соціально-психологічних та інформаційно-комунікаційних маніпуляцій на свідомому, підсвідомому та несвідомому рівнях.

Попри все, глобальна “інформаційна мозаїка”, на наш погляд, явно чи латентне підпорядковується певним “правилам гри” в рамках структурованих інформаційних потоків, в яких системно використовуються мозаїчні технології маніпуляцій.

Мозаїчні технології маніпуляцій це – маніпуляційні інформаційно-комунікаційні та соціально-психологічні технології, які використовуються інформаційно-комунікаційними військами противника, що систематично і цілеспрямовано “вистрілюють” в інформаційному просторі і часі належним чином “упаковані” і скомпоновані повідомлення (фейки, факти, комбінації фейків-фактів).

Ці повідомлення, на перший погляд, можуть бути зовсім інформаційне, не пов’язаними між собою. Але більш глибокий аналіз дозволяє розпізнати їх латентний зв’язок між собою на основі “психологічних якорів”, які підсвідомо і несвідомо збирають ці мозаїки-пазли в індивідуальній, груповій та суспільній свідомості в світоглядну картину світу, запрограмовану і викривлену маніпуляторами.

Якщо ми раптом і не маємо у своїй свідомості повного набору тих мозаїк-пазлів, дещо ми можемо (на основі засвоєного базового комплекту мозаїк-пазлів) домислити й самі. Отже, психологічний механізм – такий самий, як і в технологіях паблік рилейшнз: ми, начебто, робимо власні висновки, але насправді ці “власні висновки” нам вже майстерно запрограмували інформаційні війська противника.

Ось таким чином і формуються умови для спрямованих інформаційних впливів, у тому числі деструктивних і руйнівних, які є маніпулятивно-технологічною основою для ведення інформаційних, а на основі останніх – і гібридних війн.

Основою для вказаних вище впливів і маніпуляцій стала кібернетична теорія Норберта Вінера, який занадто ідеалізував комп’ютерні системи, бази даних, програмно-технічне забезпечення, які, на його думку, спроможні подолати хаос і ентропію (як міру хаосу і невизначеності).

Норберт Вінер в цьому зв’язку писав: “За допомоги управління і зв’язку ми завжди боремося з тенденцією природи до деградації організованого і руйнування усвідомленого” [17, с. 17]. Втім, ця “наукова” містика [5], на наш погляд, не коректно ставити знак рівності між природою і суб’єктом інформаційно-комунікаційної війни, який намагається зруйнувати інформаційно-комунікаційну сферу і суспільну свідомість об’єкта інформаційної війни.

Проте, це не заважає нам вважати, що природа, створена богом-творцем чи шляхом самонародження і самоорганізації, намагається таким чином зберегти природній інформаційний баланс, захищаючи саму себе, як кажуть програмісти, “від дурня”, що своїми недолугими і не професійними діями може зруйнувати інформаційний порядок Всесвіту.

В цьому випадку кібернетика з її штучним інформаційно-комунікаційним простором і віртуальним часом може вважатися своєрідним інформаційно-генетичним відхиленням від одвічного інформаційного порядку Всесвіту.

Цей підхід має рацію в межах релігій, які сповідують єдинобожжя (християнство, іудаїзм, іслам) і передбачають існування бога-творця. В буддизмі (скіфо-арійська релігія) і даосизмі (етнічна релігія хань) немає поняття бога-творця, оскільки ці релігійні доктрини передбачають, що Всесвіт ніхто не створював, оскільки він існував завжди.

Зрозуміло, що будь-яка релігійно філософська доктрина по своїй суті є ірраціональною і неоднозначною з точки зору логіки раціоналізму. І тому дещо парадоксальною виглядає описаний в буддизмі процес створення безкінечної мережі Індри, яка “колись була підвішена” і має безкінечну кількість перлин в кожній своїй секції, що віддзеркалює в собі інші перлини (чи не дзеркальні сервери? – *від Авт.*). Така

ось інформаційно-комунікаційна матриця Всесвіту, в якій кожен елемент взаємодіє через електромагнітну комунікацію (світло) і є, по суті, космічним першоаналогом сучасного Інтернету.

Концепції інформаційної війни створили методологічне підґрунтя для дослідників, які виокремили такий різновид інформаційної війни, як *мережева війна* – форма ведення війни, коли її учасники застосовують мережеві доктрини, стратегії, технології та структури, організаційно адаптовані до реалій сучасного інформаційного суспільства [12, с. 106-109].

Завдання мережевої війни:

1. досягнення інформаційної переваги (знищення засобів та систем розвідки, центрів обробки інформації та управління, засобів радіо- і теле-перехоплення сигналів);
2. завоювання переваги у повітрі (шляхом знищення та виведення з ладу систем протиповітряної оборони противника);
3. поступове знищення залишених без інформації та управління засобів ураження противника (авіації, ракетних комплексів, артилерії, бронетехніки);
4. остаточне знищення осередків спротиву противника (піхоти, вогневих точок, блок-постів).

В умовах ведення інформаційно-комунікаційних та гібридних війн важливе значення має *радіоелектронна війна*, яка полягає у використанні електромагнітної енергії і засобів спрямування випромінюваної енергії (електромагнітного спектру частот) з метою здійснення безпосереднього впливу на живу силу противника та його техніку.

Різновиди радіоелектронної війни:

- *електронну атаку* (випромінювання на особовий склад та технічні засоби ППО і радіолокації, удари по радіолокаційній зброї противника, використання електронних фальшивих цілей);
- *електронний захист* (спеціальні системи захисту власних засобів радіоелектронної війни: захисних екранів та укриттів, резервних систем перепрограмування);
- *радіоелектронний моніторинг* (пошук та ідентифікація цілей, визначення розташування, перехоплення, ліквідація загроз).

Елементи радіоелектронної війни:

- *радіорозвідка* (збір, обробка, аналіз, оцінка розвідувальних даних);
- *радіотехнічна розвідка* (виявлення джерел електромагнітного випромінювання);
- *радіоелектронна контррозвідка* (забезпечення захисту, безпеки і таємності використання радіоелектронних систем та засобів) [12, с. 113-116].

Переходячи до аналізу ролі розвідки в інформаційно-комунікаційних війнах варто відзначити, що розвідка відіграє визначальну роль в будь-якій війні, оскільки своїм головним завданням має видобування, переробку та аналітичну оцінку й інтерпретацію отриманої інформації.

Свого часу один із генералів УСС (Управління стратегічних служб) США, яке потім було реорганізоване в ЦРУ (Центральне розвідувальне управління), Вашингтон Плетт писав: "...Розвідка виправдовує своє існування, постачаючи інформацію. Інформація є "чистим доходом" розвідки, що передається до інших державних органів і виправдовує зусилля розвідувальних органів" [11, с. 34].

Розвідка збирає інформацію всіма доступними методами: офіційними каналами, агентурним шляхом, аналізом відкритих джерел інформації: мас-медіів, книг, журналів, соціальних мереж тощо.

В умовах формування інформаційного суспільства, безумовно, особливу роль відіграє **електронна розвідка**, яка використовує дані космічних супутників, авіаційної, сухопутної та морської розвідок, випромінювання бойової та іншої техніки, перехоплень відео та аудіо сигналів, електронної пошти, електронних платежів, повідомлень у соцмережах, запитів у пошукових системах тощо.

Інформаційно-комунікаційна війна, як ми вже відзначали раніше, є спеціалізованою формою військових дій в інформаційному просторі та суспільній свідомості, що детермінує важливу роль в цих процесах соціально-психологічних чинників і визначає потребу у використанні терміну *психологічна війна*.

Наприклад, Михайло Требін вважає, що **психологічна війна** це – сукупність різних форм, методів і засобів впливу на людину з метою зміни в бажаному напрямі її психологічних характеристик (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, установок, мотивів, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв, суспільної свідомості в цілому [12, с. 110-113].

Відповідно до такого методологічного підходу виокремлюють і типологію *маніпулятивних впливів на людську психіку*:

1. інформаційно-психологічний (пропагандистський) вплив;
2. психогенний (фізичний вплив на мозок або інформаційно-шоковий вплив на свідомість);
3. психоаналітичний вплив на підсвідомість (терапевтично або з використанням гіпнозу);
4. нейролінгвістичний вплив (нейролінгвістичне програмування);
5. психотропний вплив (парапсихологічний або екстрасенсорний - з використанням психо-генераторів, біолокаційних установок, хіміко-біологічних засобів стимулювання певних психологічних реакцій);
6. психотропний вплив (вплив на психіку з використанням спеціалізованих медичних препаратів, хімічних та біологічних речовин).

Попри все це, ми вважаємо, що терміни *інформаційної війни* та *психологічної війни*, не зважаючи на свій інформаційно-комунікаційний зв'язок, є різними категоріями.

На наш погляд, **психологічна війна** – це спеціалізована форма інформаційно-комунікаційних та фізико-хімічних впливів на суспільну свідомість, яка використовує різні форми, методи і засоби впливу на психіку людей з метою зміни в бажаному напрямі їх психологічних характеристик і соціальних норм.

Розглядаючи суспільну свідомість як специфічний театр військових дій в рамках інформаційних і психологічних війн ми можемо виокремити *стратегічну, оперативну та тактичну психологічну війну*.

Визначившись з термінами інформаційно-комунікаційна та психологічна війна, цілком логічне розпочати використання термінів: *інформаційно-комунікаційні війська* та *психологічні війська*.

Інформаційно-комунікаційні війська – це суб'єкти інформаційно-комунікаційної діяльності, які здійснюють руйнівні та маніпулятивні впливи на противника:

- інформаційний простір, суспільну свідомість, інтелектуальний капітал, культуру, мову, релігію;
- структури держави (органи влади, прокуратуру, суди);
- силові структури (армію, поліцію, спецслужби);
- фінансово-економічну сферу, критичну інфраструктуру (енергозабезпечення, зв'язок, системи охорони здоров'я, системи соціального захисту) та ін. [4, с. 88-89].

Психологічні війська – це структури, які здійснюють психологічну війну проти противника, використовуючи руйнівні та маніпулятивні впливи на суспільну свідомість (соціум, соціальні групи, індивідів).

Виходячи з головних завдань психологічних військ ми можемо виокремити наступні психологічні впливи на суспільну свідомість противника, які здійснюються *структурами психологічних військ*:

- інформаційно-пропагандистські, нейролінгвістичні, окультні (через ЗМІ);
- психогенні / інформаційно-шокові (через ЗМІ);
- психоаналітичні (через дистанційний (ЗМІ) або безпосередній гіпноз);
- психотропні / парапсихологічні (через психо та біолокаційні генератори);
- психотропні / медичні (через хіміко-біологічні препарати);
- психотропні (через медичні препарати, хімічні та біологічні речовини) [4; 12; 13].

XXI століття породило ще один важливий термін, який потрапив вже до словників і підручників: *гібридна війна*, яка розглядається як форма воєнних дій із залученням до конфлікту різнорідних за складом, засобами, рівнем і характером підготовки озброєних сил... Щоб перемогти у гібридній війні треба мати найсучасніші збройні сили, силові структури, що здатні до проведення антитерористичної боротьби, удосконалені та захищені засоби інформаційної боротьби [12, с. 98-99], хоча ці проблеми досліджувалися, наприклад, китайськими мислителями ще в 10 – 13 ст. [8, с. 123].

Проте, військово-політична практика сьогодення корегує змістовне визначення терміну *гібридна війна*, зокрема, з урахуванням специфіки російсько-української війни та інших війн XXI століття.

Гібридна війна – форма військових дій, яка системно використовує варіативні комбінації інформаційно-комунікаційних та психологічних військ, сил спеціальних операцій, розвідки, спеціальних служб та традиційних військ (сухопутних, морських, космічно-повітряних та ін.).

Варто відзначити, що в сучасних умовах традиційні війська, з геополітичних, стратегічних і тактичних міркувань, використовуються в обмежених масштабах. А інформаційно-комунікаційні війська, психологічні війська, сили спеціальних операцій, розвідувальні та контррозвідувальні служби залучаються системно і регулярно.

Наостанку варто відзначити, що теоретико-методологічні засади ведення інформаційно-комунікаційних, психологічних та гібридних війн мають надзвичайно важливе практичне значення, особливо, в умовах формування глобального інформаційного порядку та еволюції системи Нового світового порядку.

Використана література

1. Асеевский, А. ЦРУ: шпионаж, терроризм, зловещие планы: москва: Политиздат, 1985. 271 с.
2. Бебик В., Куйбіда В. Депутатська діяльність у системі публічного врядування: навч. посіб. Київ: НАДУ, 2017. 372 с.
3. Бебик В. Тисячолітня Україна: доісторичні цивілізації та глобальні релігійно-політичні доктрини: навчально-методичний посібник. Київ-Ужгород. 2012. 280 с.
4. Глобальні інформаційні, психологічні та гібридні війни: загрози та протидії: кол. моногр. / за заг. ред. В. Бебика та Н. Мякушко. Київ: Талком, 2023. 260 с.
5. Дэвис Э. Техногнозис: миф, магия и мистицизм в информационную эпоху / пер. с англ. С. Кормильцева, Е. Бачиной, В. Харитоновой: екатеринбург: Ультра. Культура, 2008. 480 с.

6. Інформаційно-комунікаційна демократія: монографія / ред. кол. Довгий С.О., Лісничий В.В., Бебик В.М., Радченко О.В. – (Інститут телекомунікацій і глобального інформаційного простору НАН України). С.: Вид. СВС Панасенко І.М., 2015. 420 с.
7. Калакура Я.С., Рафальський О.О., Юрій М.Ф. Ментальний вимір української цивілізації. Київ: Генеза, 2017. 560 с.
8. Лапина З.Г. Учение об управлении государством в средневековом Китае: москва: Главная редакция восточной литературы, 1985. 383 с.
9. Піпченко Н.О. Соціальні медіа у структурі зовнішньої політики провідних міжнародних акторів: монографія. Київ: Центр вільної преси, 2014. 224 с.
10. Пилипчук В.Г.; Дзьобань О.П. Інформаційне суспільство: філософсько-правовий вимір : монографія. Ужгород: ТОВ “ІВА”, 2014. 282 с.
11. Плэтт В. Стратегическая разведка. Основные принцип: москва: Издательский дом “Форум”. 1997. С. 34.
12. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. ; за ред. М.П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
13. Психиатрический энциклопедический словарь / Й.А. Стоименов, М.Й. Стоименова, П.Й. Коева и др. Київ: МАУП, 2003. 1200 с.
14. Сенченко М., Сенченко О., Гастинщиков В. Мозкові центри країн світу. Київ: ДП Вид. дім “Персонал”, 2016. 278 с.
15. 36 стратагем / пер.з кит. В. Урусова, О. Николишина. Харків: Фоліо, 2016. 223 с.
16. Cook, Francis. Hua-yen Buddhism. University Park, Penn.: Pennsylvania State University Press, 1977. P. 2.
17. Strieber, Whitley. Communion. New York ; Avon, 1987. P. 229.
18. Wiener, Norbert. The Human Use of Human Beings. New York : Doubleday Anchor Books, 1954. P. 17.
19. The Hindu World / Ed. By S. Mittal, G. Thursby. New York; London : Routledge, 2004. 658 p.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~